

## Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 3Α (2022)



Η επικοινωνία διδασκόντων/ουσών - διδασκομένων στα τμήματα τηλεδιασκέψεων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου: τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής επικοινωνίας μέσα από την οπτική των φοιτητών/τριών του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Επιστήμες της αγωγής».

*Κρυστάλω Χρήστος Λάππα, Παναγιώτα Ιωάννης Ξανθοπούλου*

doi: [10.12681/icodl.3441](https://doi.org/10.12681/icodl.3441)

**Η ποιότητα στην επικοινωνία διδασκόντων - διδασκομένων στα τμήματα τηλεδιασκέψεων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου: η περίπτωση του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Επιστήμες της αγωγής»**

**The quality in the communication of tutors- learners in the teleconference departments of the Hellenic Open University: the case of the postgraduate study program "Sciences of Education"**

**Παναγιώτα Ξανθοπούλου**  
Καθηγήτρια Σύμβουλος  
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο  
[pattyxanth@gmail.com](mailto:pattyxanth@gmail.com)  
<http://orcid.org/0000-0003-2503-3901>

**Κρυστάλω Λάππα**  
MSc "Επιστήμες της Αγωγής"  
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο  
[krista.lappa@gmail.com](mailto:krista.lappa@gmail.com)

**Abstract**

The purpose of this research is to investigate the factors that contribute to the quality of teacher-student communication in the departments of the Hellenic Open University where group counseling meetings are being conducted through video conferencing and to investigate the characteristics which must appeal to a teacher – consultant. The concept of communication in open distance education is multidimensional and since the most important form of communication is the interpersonal relationships that develop through group counseling meetings, it was considered interesting to explore how the quality of communication is ensured when face-to-face meetings are replaced by teleconferencing in view of the current pandemic crisis of Covid2019. The research process that was followed is identified as descriptive-diagnostic, adopting a mixed research approach, which is a process of collection, analysis and synthesis of quantitative and qualitative methods. The analysis of the findings showed that students consider that the quality in communication requires the teacher to encourage students to participate, to be actively involved in the process of learning and developing critical thinking. However, the research also showcased the students' belief that through video conference there is not a high frequency of interaction and acquaintance between students.

**Keywords:** *Distance education, quality of communication, interaction, video conferencing, teacher - consultant*

**Περίληψη**

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των παραγόντων που συμβάλλουν στην ποιότητα της επικοινωνίας διδασκόντων – διδασκομένων στα τμήματα που οι Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις πραγματοποιούνται μέσω τηλεδιάσκεψης καθώς και τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτει ο/η Καθηγητής/τρια Σύμβουλος. Η έννοια της επικοινωνίας στην ανοικτή εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι πολυδιάστατη και αφού η σημαντικότερη μορφή επικοινωνίας που αναπτύσσεται, είναι η διαπροσωπική σχέση μέσω των ομαδικών συμβουλευτικών συναντήσεων, θεωρήθηκε πως έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί πως διασφαλίζεται η ποιότητα της επικοινωνίας, όταν οι δια ζώσης συναντήσεις αντικαθίστανται από τις τηλεδιασκέψεις

εν όψει της τρέχουσας πανδημίας του Covid2019. Ακολουθήθηκε η ερευνητική διαδικασία που προσδιορίζεται ως περιγραφική-διαγνωστική, υιοθετώντας μεικτή ερευνητική προσέγγιση, η οποία αποτελεί διαδικασία συγκέντρωσης, ανάλυσης και σύνθεσης ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Μέσω της ανάλυσης των ευρημάτων προέκυψε ότι οι φοιτητές θεωρούν πως η ποιοτική επικοινωνία προϋποθέτει πως ο/η καθηγητής/τρια θα πρέπει να τους ενθαρρύνει να συμμετέχουν, να τους εμπλέκει ενεργά στη διαδικασία της μάθησης και να αναπτύσσουν κριτική σκέψη. Ωστόσο, μέσω της έρευνας φαίνεται ότι οι φοιτητές/τριες πιστεύουν πως μέσω της τηλεδιάσκεψης δεν υπάρχει μεγάλη συχνότητα αλληλεπίδρασης, αλλά και γνωριμίας με τους/τις υπόλοιπους/ες συμφοιτητές/τριες.

**Λέξεις-κλειδιά:** *Εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ποιότητα επικοινωνίας, αλληλεπίδραση, τηλεδιάσκεψη, καθηγητής – σύμβουλος*

### **Εισαγωγή**

Τα προφίλ και οι ανάγκες των φοιτητών/τριών, η καταλληλότητα του εκπαιδευτικού υλικού και το μαθησιακό περιβάλλον είναι παράγοντες που προσδιορίζουν την επιτυχή έκβαση μιας Ομαδικής Συμβουλευτικής Συνάντησης (Ο.Σ.Σ.) και γι' αυτό επιβάλλεται να απασχολούν κάθε καθηγητή σύμβουλο (Κ.Σ.) (Σπανακά, 2012). Χρειάζεται λοιπόν να διερευνηθεί, τι συμβαίνει με το πλαίσιο επικοινωνίας, όταν οι δια ζώσης Ο.Σ.Σ. αντικαθίστανται εξ ολοκλήρου από την τηλεδιάσκεψη και ως προς αυτό έγκειται η διαφοροποίηση της παρούσας έρευνας. Το να αξιολογηθεί η τηλεδιάσκεψη για εκπαιδευτικούς σκοπούς είναι πολύ σημαντικό, τόσο στο να δημιουργηθούν καινούριες προοπτικές, όσο και στο να καλλιεργήσουν οι συμμετέχοντες/ουσες τις κοινωνικές τους δεξιότητες, πνεύμα συνεργασίας και να συμμετέχουν ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία (Αρμακόλας, Παναγιωτακόπουλος & Φραγκούλης, 2019).

Εμπειρικές έρευνες, όπως η παρούσα, αναμένεται να συμβάλλουν στη συλλογική γνώση και στη διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου. Έχει σημασία λοιπόν να αναδειχθεί πως διασφαλίζεται η ποιότητα της επικοινωνίας σε όλες τις διαστάσεις της (επικοινωνία διδασκόντων/ουσών – διδασκομένων, επικοινωνία διδασκομένων μεταξύ τους, επικοινωνία με το εκπαιδευτικό υλικό, επικοινωνία με το τεχνολογικό περιβάλλον) σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης. Από την πρόσφατη βιβλιογραφική ανασκόπηση των Κανελλόπουλου και Κουτσούμπα (2019) προέκυψε το συμπέρασμα πως η έρευνα για την τηλεδιάσκεψη στην Ελλάδα είναι περιορισμένη εν συγκρίσει με τη διεθνή βιβλιογραφία, γι' αυτό αναμένεται η έρευνα να καλύψει ένα κενό. Οι Αρμακόλας και Παναγιωτακόπουλος (2020) διερεύνησαν τους τεχνολογικούς παράγοντες που επιδρούν στην εξ αποστάσεως διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης και πως αυτοί μπορεί να συσχετίζονται με την αποτελεσματικότητα του περιβάλλοντος μάθησης και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, για να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα, απαιτείται καλή γνώση χειρισμού των τεχνολογικών μέσων, εξασφάλιση προϋποθέσεων για συμμετοχικές διαδικασίες όλων των εκπαιδευομένων, οι συμμετέχοντες να είναι εξοικειωμένοι με την πλατφόρμα διεξαγωγής της τηλεδιάσκεψης, να επιμορφώνονται διαρκώς όλοι οι εμπλεκόμενοι και ο/η διδάσκων/ουσα να είναι κατάλληλα προετοιμασμένος/η. Είναι σημαντικό λοιπόν να διερευνηθεί και η αποτελεσματικότητα άλλων παραγόντων στη διαδικασία της μάθησης επιπλέον των τεχνολογικών.

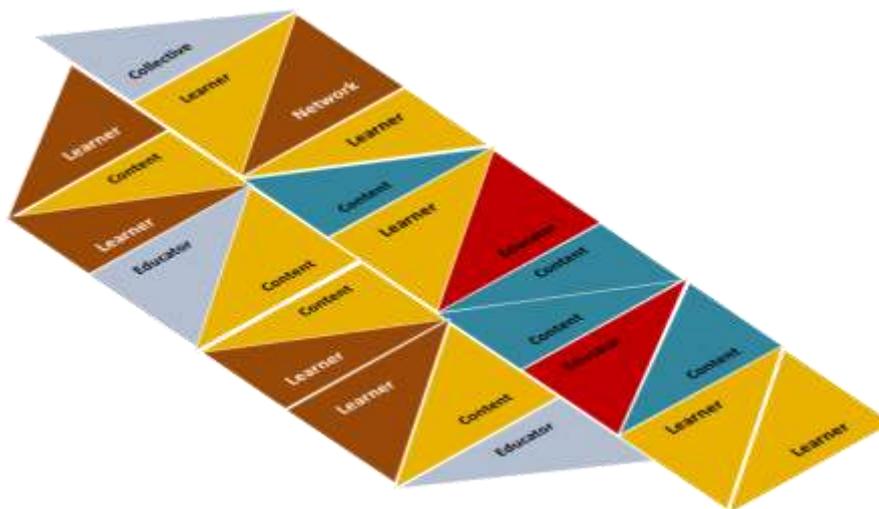
Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ποιότητα της επικοινωνίας διδασκόντων – διδασκομένων στα

τμήματα που οι Ο.Σ.Σ. πραγματοποιούνται μέσω τηλεδιάσκεψης και να αναδείξει τις διαστάσεις αυτής της επικοινωνίας στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής» του Ε.Α.Π., καθώς και τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτει ο/η Κ.Σ.. Η επικοινωνία είναι έννοια πολυδιάστατη και αφορά στην αλληλεπίδραση του/της διδασκόμενου/μένης με τον/την Κ.Σ., με το διδακτικό υλικό, τους/τις άλλους/ες διδασκόμενους/ες και με το τεχνολογικό περιβάλλον (Stavrakakis & Xanthoroulou, 2019; Xanthoroulou & Kappou, 2021). Αφού η σημαντικότερη μορφή επικοινωνίας που αναπτύσσεται στην ΑεξΑΕ είναι η διαπροσωπική σχέση μέσω των Ο.Σ.Σ. (Αναστασιάδης & Ηλιάδου, 2010), έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί πως διασφαλίζεται η ποιότητα της επικοινωνίας, όταν οι δια ζώσης συναντήσεις αντικαθίστανται από τις τηλεδιασκέψεις. Προκειμένου να επιτευχθεί ο ως άνω σκοπός τέθηκαν τα κατωτέρω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Τι καθιστά ποιοτική την επικοινωνία μεταξύ Κ.Σ. και φοιτητών/τριών στα τμήματα που οι Ο.Σ.Σ. πραγματοποιούνται μέσω τηλεδιάσκεψης;
2. Ποια χαρακτηριστικά είναι απαραίτητα να έχει ένας/μια Κ.Σ. στα τμήματα που οι Ο.Σ.Σ. πραγματοποιούνται μέσω τηλεδιάσκεψης, ώστε να επιτυγχάνεται η υποστήριξη των φοιτητών/τριών;
3. Ποιες είναι οι διαφορές ενός τμήματος τηλεδιάσκεψης από ένα τμήμα δια ζώσης ως προς την αποτελεσματικότητα της αλληλεπίδρασης διδασκόντων - διδασκόμενων;

### **Βιβλιογραφική επισκόπηση Επικοινωνία –Αλληλεπίδραση**

Η επικοινωνία στην ΑεξΑΕ αποτελεί έννοια πολυδιάστατη και γι' αυτό πολυσήμαντη και καθοριστική για την επιτυχία ενός εξ αποστάσεως προγράμματος σπουδών. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, όπως εξελίσσεται και διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια, δύναται να ανταποκριθεί με τρόπο αποτελεσματικό στις σύγχρονες ανάγκες, δίνοντας παράλληλα την ευκαιρία και σε πολλούς ενήλικες να καταστούν κοινωνοί της γνώσης, ενώ οι διαρκείς εξελίξεις στον τεχνολογικό τομέα δημιουργούν νέα δεδομένα στη διεργασία της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και μάθησης με την αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων, όπως είναι και οι τηλεδιασκέψεις (Lionarakis, Papadimitriou, Hartofylaka, Aggeli, & Tzilou, 2018). Η ΑεξΑΕ, επιπρόσθετα, προσφέρει πλείστες δυνατότητες για μάθηση και ανταλλαγή καλών πρακτικών ανάμεσα στους διδάσκοντες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και προβλήματα των παραδοσιακών πανεπιστημίων, όπως ο χώρος και ο χρόνος που κάποιες φορές λειτουργούν ως τροχοπέδη στη συμβατική μάθηση, μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά στην ΑεξΑΕ (Φραγκούλης & Αρμακόλας, 2019). Η επικοινωνία στην ΑεξΑΕ δεν αφορά μόνο στην αλληλεπίδραση του εκπαιδευόμενου με τον/την Κ.Σ., αλλά και με το διδακτικό υλικό, τους άλλους εκπαιδευόμενους και με το τεχνολογικό περιβάλλον (Παναγιωτίδου & Ζήση, 2015; Richards, 2015; Stavrakakis & Xanthoroulou, 2019). Ένα μεγαλύτερο εύρος πιθανών αλληλεπιδράσεων αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα (Stavrakakis & Xanthoroulou, 2019). Στο παρακάτω σχήμα (σχήμα 1) παρατηρείται ότι οι αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται σε είναι ηλεκτρονικό περιβάλλον είναι πολλαπλές.



**Σχήμα 1:** Πίνακας αλληλεπιδράσεων σε ηλεκτρονικό περιβάλλον: Stavrakakis & Xanthopoulou, 2019

Ένα σύστημα ποιότητας σε ένα πανεπιστήμιο οφείλει να επιδιώκει τη συστηματική και συνεχόμενη εξέλιξη του ιδρύματος σε όλες τις λειτουργίες του (Ιωακειμίδου & Λιοναράκης, 2017), γι' αυτό το να προσδιοριστούν και να κατανοηθούν τα εμπλεκόμενα μέρη ενός οργανισμού είναι ζωτικής σημασίας για τους διαχειριστές και υπεύθυνους χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής (xanthopoulou, 2020). Όπως επισημαίνεται επίσης από τους Ιωακειμίδου και Λιοναράκη (2017) υπάρχουν παράγοντες (αύξηση αριθμού συμμετεχόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ανάπτυξη νέων εκπαιδευτικών τεχνολογιών, μεγάλη κοινωνική - γεωγραφική διαφοροποίηση των εκπαιδευόμενων, βαρύτητα στην κοινωνία της γνώσης, ανοδικός διεθνής ανταγωνισμός των πανεπιστημίων, διεθνοποίηση, κινητικότητα, πιστωτικές μονάδες) που καθιστούν απαραίτητο τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών ποιότητας με την ταυτόχρονη διαμόρφωση κουλτούρας ποιότητας για την επιτυχία ενός εξαι προγράμματος σπουδών. Οι φοιτητές/τριες στην εξαι χρειάζονται εξατομικευμένη ποιοτική ανατροφοδότηση, αφού αποτελεί ευκαιρία για επικοινωνία και υποστήριξη και οι Ο.Σ.Σ. θεωρούνται από τους βασικούς μηχανισμούς αλληλεπίδρασης με τον/την Κ.Σ. (Σιούλης, & Γαρδικιώτης, 2013). Η διεργασία της ποιοτικής επικοινωνίας σε όλες τις εκφάνσεις της είναι ένα μοντέλο συνεργατικό και φοιτητοκεντρικό.

### **Προϋποθέσεις ποιοτικής επικοινωνίας στα τμήματα τηλεδιασκέψεων**

Στις διαδικτυακές συναντήσεις της τάξης οι διδάσκοντες/ουσες μέσω διαφορετικών προτροπών μπορούν να ελέγξουν και προωθήσουν την αλληλεπίδραση και το βαθμό δέσμευσης των φοιτητών/τριών (Shoep et al., 2020). Σήμερα υπάρχουν αρκετά εργαλεία, εκτός του επίσημου περιβάλλοντος ενός Πανεπιστημίου που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, ώστε να βελτιώσουν οι φοιτητές/τριες την εμπειρία τους στο Πανεπιστήμιο, να τους προσφέρουν πρόσβαση σε διαθέσιμες υπηρεσίες, να τους προβληματίσουν για τους στόχους τους, παιδαγωγικούς ή μη, και να τους κάνουν προτάσεις σε πρακτικό επίπεδο. Το NavigateMe για παράδειγμα είναι ένα διαδικτυακό εργαλείο που μπορεί να προσαρμοστεί στις ιδιαιτερότητες διαφορετικών πανεπιστημίων και να ενθαρρύνει τους/τις φοιτητές/τριες ανάλογα με τον τρόπο ζωής τους και τις ανάγκες τους, ώστε να κάνουν τις καταλληλότερες γι' αυτούς/ές επιλογές (Clark, 2015). Τα ευρήματα μελετών (Mayer, Lingle, & Usselman, 2017· Rasi & Vuojärvi, 2018)) τονίζουν επίσης το σημαντικό ρόλο των καναλιών ήχου και βίντεο, καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες, παρ' όλο που κατανοούσαν τα εμπόδια στη χρήση

τους, θεώρησαν ότι ο ήχος και το βίντεο θα ήταν ευεργετικά για την ανάπτυξη κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Οι διδάσκοντες/ουσες που αποφασίζουν, εάν θα ζητήσουν ή όχι οι φοιτητές/τριες να χρησιμοποιούν ήχο και βίντεο για τις τηλεδιασκέψεις, θα πρέπει να «ζυγίσουν» τις δυνατότητες κοινωνικής αλληλεπίδρασης που προσφέρουν, αλλά και άλλους παράγοντες, όπως τις τεχνικές απαιτήσεις που πρέπει να πληρούνται για τη χρήση τους (Mayer, Lingle & Usselman, 2017). Οι διδάσκοντες/ουσες μπορούν πλέον με τη βοήθεια των σύγχρονων τεχνολογιών να επανασχεδιάζουν το μαθησιακό περιβάλλον (προσαρμοστικός σχεδιασμός μάθησης) κατά τη διάρκεια του μαθήματος, αντί να βασίζονται αποκλειστικά στον εκ των προτέρων σχεδιασμό και οι φοιτητές/τριες να συμμετέχουν ενεργά ως συν-σχεδιαστές (Bower, 2016· Leppisaari & Vainio, 2015). Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να συμβάλλουν έρευνες σαν των Behera et al. (2020) που διερεύνησαν την ποικιλία των μη λεκτικών συμπεριφορών (εκφράσεις, κινήσεις κεφαλιού και στάση, βλέμμα και κινήσεις των χεριών πάνω από το πρόσωπο) και πως μπορούν να ενσωματωθούν στις σύγχρονες τεχνολογίες μάθησης, για να αναγνωρίζουν αυτόματα τη συναισθηματική κατάσταση των διδασκομένων σε πραγματικό χρόνο με τη χρήση ενός υπερσύγχρονου τεχνικής όρασης υπολογιστή.

#### **Διαφορές - ομοιότητες τηλε-συνάντησης και δια ζώσης Ο.Σ.Σ. ως προς την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων**

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Brocato, Bonanno & Ulbig (2015) έδειξαν ότι οι αντιλήψεις των φοιτητών/τριών διαφέρουν, όταν παρακολουθούν μία διαδικτυακή τάξη αντί μίας παραδοσιακής, άρα οι σύγχρονες και ασύγχρονες μέθοδοι απαιτούν και διαφορετικά στυλ διδασκαλίας, αλλά και διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης. Επίσης στην ίδια έρευνα, φάνηκε ότι, αν και οι φοιτητές/τριες θέλουν να έχουν μια ουσιαστική μαθησιακή εμπειρία ανεξάρτητα από το περιβάλλον της τάξης, οι καθηγητές/τριες βαθμολογούνταν χαμηλότερα στα τμήματα διαδικτυακών τάξεων και οι φοιτητές/τριες, όσο ανέβαιναν έτη στο πανεπιστήμιο, τόσο πιο αυστηροί/ές γίνονταν στις αξιολογήσεις τους, γι' αυτό με την αυξημένη εφαρμογή διαδικτυακών μαθημάτων, νέοι/ες, αλλά και έμπειροι/ες διδάσκοντες/ουσες, κρίνεται αναγκαίο να αναπτύξουν αποτελεσματικές τεχνικές διδασκαλίας σε ένα ταχέως μεταβαλλόμενο τεχνολογικό περιβάλλον. Η εξατομίκευση ("Fit-for-Everyone") αποτελεί βασικό στοιχείο επιτυχούς σχεδιασμού συστημάτων τηλεδιάσκεψης που μπορούν να αντιμετωπίσουν ουσιαστικά τις ανάγκες κάθε φοιτητή ξεχωριστά (Behera et al., 2020), όπως και σε μία δια ζώσης Ο.Σ.Σ.. Επιπλέον, ο/η διδάσκων/ουσα θα πρέπει να καταναίμει ορθολογικά το χρόνο μιας συνάντησης και να τη σχεδιάσει είτε αυτή είναι δια ζώσης είτε είναι τηλεσυνάντηση. Θα πρέπει να γίνει ο σχεδιασμός των αναγκαίων, χρήσιμων και σχετικών ενεργειών και ο προσδιορισμός των μαθησιακών στόχων που αφορούν σε γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις (Κόκκος, 1998β· Σπανακά, 2012). Η τεχνολογία δεν μπορεί να σώσει μια κακή διδασκαλία και από την άλλη μεριά, μια καλά σχεδιασμένη διδασκαλία δεν μπορεί να καταστραφεί από την τεχνολογία. Η συγκριτική μελέτη των Smith και Wortley (2017) έδειξε ότι οι διδασκόμενοι/ες αντιδρούν θετικά στο χιούμορ του/της διδάσκοντος/ουσας είτε πρόκειται για παραδοσιακή τάξη είτε για διαδικτυακή, αυξάνεται η εμπλοκή τους με το υλικό και ανακαλούν στην μνήμη τους τις πληροφορίες με μεγαλύτερη ευκολία, οπότε η ενσωμάτωση του χιούμορ στην τάξη ενδείκνυται και στις δύο περιπτώσεις. Τελικά, η ερώτηση δια ζώσης Ο.Σ.Σ. ή ηλεκτρονική Ο.Σ.Σ. δεν αφορά μόνο τη σύγκριση της αποτελεσματικότητας μεταξύ των δύο τρόπων, αλλά και το κατά πόσο ανοικτό αυτοπροσδιορίζεται ένα πανεπιστήμιο (Jeong, 2018). Μια έρευνα ικανοποίησης των φοιτητών/τριών (ιδανικά ετήσια) για τα κύρια θέματα

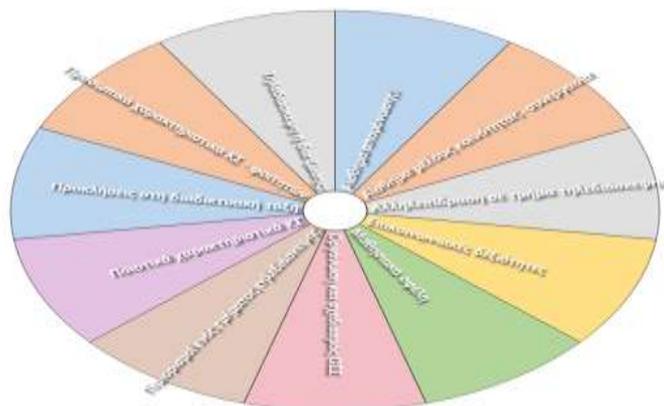
ηλεκτρονικής μάθησης θα βοηθούσε (Richards, 2015) σημαντικά στην κατανόησή της και βελτίωση όλων των διαδικασιών.

### **Μεθοδολογία της έρευνας**

Η ερευνητική διαδικασία προσδιορίζεται ως περιγραφική-διαγνωστική, υιοθετώντας μεικτή ερευνητική προσέγγιση, η οποία αποτελεί διαδικασία συγκέντρωσης, ανάλυσης και σύνθεσης ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων για την κατανόηση του ερευνητικού προβλήματος (Creswell, 2011). Η συγκεκριμένη διαδικασία προκρίθηκε, γιατί οι ποσοτικές μέθοδοι εξετάζουν τη θεωρία του/της ερευνητή/τριας, ενώ οι ποιοτικές τοποθετούν στο επίκεντρο τα νοήματα των συμμετεχόντων/ουσών (Bryman, 2017) και θεωρήθηκε ότι η έρευνα απαιτούσε και τις δύο προοπτικές. Η στρατηγική δειγματοληψίας της έρευνας όσον αφορά την ποσοτική έρευνα είναι βολική δειγματοληψία, λόγω της μεγάλης γεωγραφικής διασποράς των φοιτητών στα τμήματα τηλεδιασκέψεων του Ε.Α.Π.. Για την ποιοτική έρευνα πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες μαγνητοφωνημένες τηλεφωνικές και διά ζώσης συνεντεύξεις με τη δειγματοληπτική μέθοδο της χιονοστιβάδας, που σημαίνει ότι μεταπτυχιακοί συμφοιτητές/τριες του προγράμματος σπουδών «Επιστήμες της αγωγής» πρότειναν άλλα άτομα προς μελέτη (Creswell, 2011). Δείγμα της έρευνας είναι οι φοιτητές/τριες από το μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Ε.Α.Π. «Επιστήμες της αγωγής», και πιο συγκεκριμένα, όσοι/ες παρακολούθησαν σε κάποιο τμήμα τηλεδιάσκεψης από το έτος 2017 έως σήμερα. Ως εργαλεία συλλογής δεδομένων επιλέχθηκαν τα παρακάτω: 1. Για την ποσοτική έρευνα η συλλογή δεδομένων με ερωτηματολόγιο που δημιουργήθηκε μέσω του google forms με ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου βάσει των αξόνων που προκύπτουν από τα ερευνητικά ερωτήματα και τη βιβλιογραφική επισκόπηση, προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της έρευνας. Τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν στις ομάδες θεματικών ενοτήτων (μέσω facebook και forum) του μεταπτυχιακού προγράμματος Επιστημών της Αγωγής του Ε.Α.Π. και αφορούν τόσο φοιτητές/τριες που είχαν στο παρελθόν την εμπειρία των τηλεδιασκέψεων, όσο και των φοιτητών/τριών 2020-21. Η τελική επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας έγινε με τη χρήση του προγράμματος στατιστικής επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων SPSS statistics. 2. Για την ποιοτική έρευνα απαντήθηκε ένα ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις δημογραφικού τύπου και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις (τηλεφωνικές και δια ζώσης), αφού εξασφαλίστηκε η άδεια των συμμετεχόντων/ουσών, ώστε να μαγνητοφωνηθούν οι συνεντεύξεις τους. Στη συνέχεια έγινε απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, κωδικοποίηση μέσω του προγράμματος QSR NVivo 12 και ανάλυση των δεδομένων.

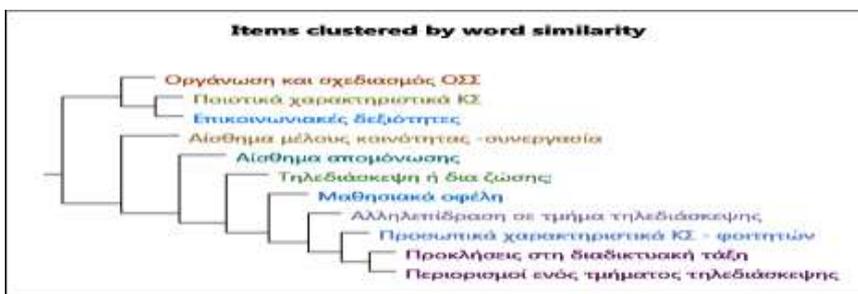
### **Ποιοτική έρευνα - Διαδικασία Θεματικής ανάλυσης**

Στην ποιοτική έρευνα ακολουθήθηκε η διαδικασία της θεματικής ανάλυσης βάσει των έξι σταδίων των Braun & Clarke, (2006). Στο πρώτο στάδιο έγινε η εξοικείωση με τα δεδομένα. Το δεύτερο στάδιο αφορούσε στην κωδικοποίηση των δεδομένων. Προτιμήθηκε η κωδικοποίηση μέσω του προγράμματος QSR NVivo 12. Έγινε ένας πρώτος εντοπισμός νοηματικών μονάδων συνδεδεμένων μεταξύ τους και ομαδοποιήθηκαν νοηματικά τα δεδομένα σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα. Στο παρακάτω σχήμα (σχήμα 2) φαίνονται οι πρώτες θεματικές μονάδες, όπως προέκυψαν από την κωδικοποίηση του QSR NVivo 12.



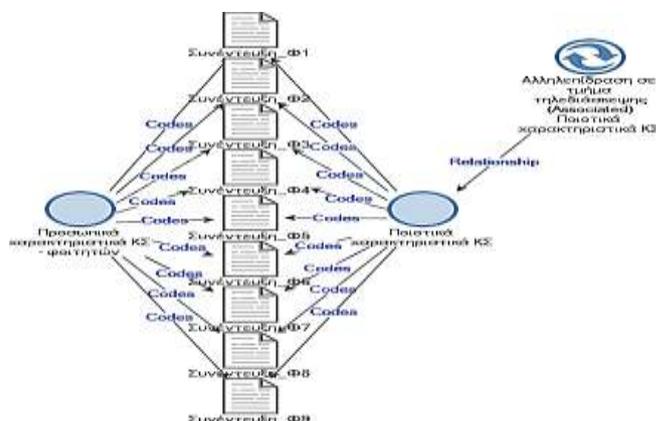
Σχήμα 2: Απεικόνιση πρώτων θεματικών μονάδων

Στο τρίτο στάδιο έγινε η διερεύνηση των θεμάτων. Οι κωδικοί δηλαδή που δόθηκαν στα δεδομένα των συνεντεύξεων συνοψίστηκαν σε θέματα και υποθέματα. Στο παρακάτω σχήμα (σχήμα 3) φαίνεται μια αρχική συσχέτιση από το QSR NVivo 12 βάσει λεκτικής συνάφειας.

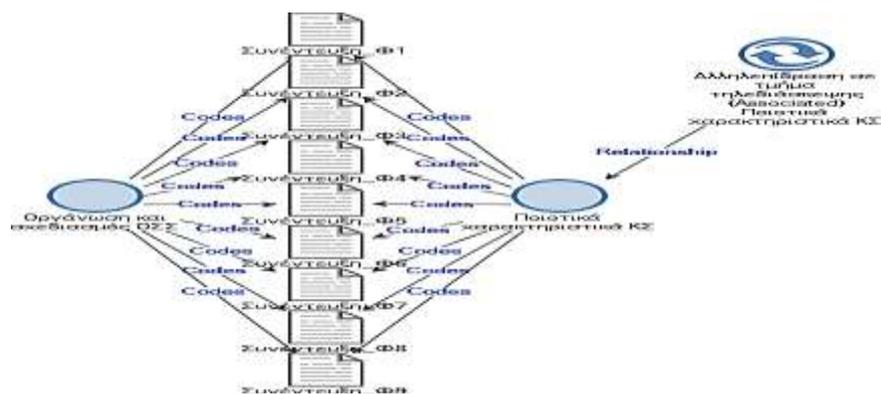


Σχήμα 31: Συσχέτιση βάσει λεκτικής συνάφειας

Ακόμη, βάσει της κωδικοποίησης των συνεντεύξεων προέκυψαν πίνακες σχέσεων ανάμεσα σε ορισμένες θεματικές κατηγορίες. Στο παρακάτω σχήμα (σχήμα 4) φαίνεται ότι τα προσωπικά χαρακτηριστικά του/της Κ.Σ. και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του, αλλά και τα χαρακτηριστικά των φοιτητών/τριών, συσχετίζονται άμεσα με την αλληλεπίδραση σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης, αλλά και στο αμέσως επόμενο σχήμα (σχήμα 5) φαίνεται ότι και η οργάνωση και ο σχεδιασμός της Ο.Σ.Σ. συσχετίζονται με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του/της Κ.Σ. και την αλληλεπίδραση.



Σχήμα 4: Συσχέτιση προσωπικών χαρακτηριστικών Κ.Σ. και φοιτητών/τριών με την αλληλεπίδραση



**Σχήμα 5:** Συσχέτιση οργάνωσης και σχεδιασμού Ο.Σ.Σ. με τα χαρακτηριστικά του/της Κ.Σ. και την αλληλεπίδραση

Στο τέταρτο στάδιο έγινε η επανεξέταση των θεμάτων, ώστε να μην υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις και να διαπιστωθούν τυχόν ανάγκες συγχώνευσής τους ή διαχωρισμού τους.

Στο πέμπτο στάδιο έγινε ο επαναπροσδιορισμός και η ονομασία θεμάτων. Στο στάδιο αυτό αποφασίστηκαν τα ονόματα των θεμάτων της τελικής ανάλυσης, ώστε να είναι περιεκτικά και να δίνουν στον αναγνώστη μια πρώτη εικόνα για το τι περιλαμβάνει κάθε θέμα. Ακολούθως οι μικρότερες θεματικές κατηγορίες ταξινομήθηκαν βάση των ερευνητικών ερωτημάτων σε τρεις αντίστοιχους θεματικούς άξονες, οι οποίοι είναι οι κάτωθι:

1<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Χαρακτηριστικά ποιοτικής επικοινωνίας μεταξύ Κ.Σ. και φοιτητών/τριών στα τμήματα τηλεδιδασκείων.

- 1.1. Κατάλληλες εκπαιδευτικές μέθοδοι
- 1.2. Προσωπικά χαρακτηριστικά καθηγητή/τριας και φοιτητών/τριών
- 1.3. Αίσθημα μέλους μιας κοινότητας

2<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Ποιοτικά χαρακτηριστικά του Κ.Σ. σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης

- 2.1. Καλές πρακτικές σε ηλεκτρονικό περιβάλλον
- 2.2. Επικοινωνιακό «χάρισμα»
- 2.3. Μαθησιακά οφέλη
- 2.4. Οργάνωση και σχεδιασμός Ο.Σ.Σ.

3<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Διαφορές τμημάτων τηλεδιδασκείων και δια ζώσης στην ποιότητα αλληλεπιδράσεων

- 3.1. Προκλήσεις σε μια διαδικτυακή τάξη
- 3.2. Αίσθημα απομόνωσης
- 3.3. Περιορισμοί σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης

Τέλος, στο έκτο στάδιο έγινε η τελική ανάλυση. Ως αρχικός στόχος τέθηκε ο εντοπισμός φράσεων που θα οδηγούσε πρώτα στο να οργανωθούν οι επιμέρους θεματικές κατηγορίες και έπειτα στο να συμπυκνωθεί το περιεχόμενο αυτών των συνεντεύξεων. Τα αυτοτελή τεκμήρια (οι συνεντεύξεις μεταπτυχιακών φοιτητών/τριών του Μ.Π.Σ. «Επιστήμες της Αγωγής») που διερευνήθηκαν, αποτέλεσαν και τις μονάδες ανάλυσης. Με αυτό τον τρόπο προέκυψε το ως άνω

σύστημα θεματικών κατηγοριών και υποκατηγοριών, που ανταποκρίνεται στο σκοπό της έρευνας, τους επί μέρους στόχους και τα ερευνητικά ερωτήματα.

### **Αποτελέσματα έρευνας**

#### **Αποτελέσματα πρώτου ερευνητικού ερωτήματος**

##### **Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας**

- Το 32,84% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως ούτε συμφωνεί ούτε διαφωνεί στην πρόταση πως «Είχα πολλές αλληλεπιδράσεις με τον/την Καθηγητή/τρια - Σύμβουλο κατά τη διάρκεια της θεματικής ενότητας», με το 31,34% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 21,64% να διαφωνεί, το 8,96% να συμφωνεί απόλυτα και το 5,22% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 33,58% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί στην πρόταση πως «Έκανα τις ερωτήσεις μου στον/την Καθηγητή/τρια - Σύμβουλο μέσω διαφορετικών ηλεκτρονικών μέσων, όπως e-mail, φόρουμ, εργαλεία ανταλλαγής άμεσων μηνυμάτων κ.λπ.», με το 26,12% να παραμένει ουδέτερο με την παραπάνω πρόταση, το 18,66% να διαφωνεί, το 14,93% να συμφωνεί απόλυτα και το 6,72% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 29,85% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως διαφωνεί με την πρόταση πως «Ο/η Καθηγητής/τρια - Σύμβουλος δημοσίευε τακτικά μερικές ερωτήσεις, για να συζητούν οι φοιτητές/τριες στο φόρουμ της θεματικής ενότητας», με το 27,61% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση, το 19,40% να παραμένει ουδέτερο με την παραπάνω άποψη, το 14,93% να συμφωνεί και το 8,21% να συμφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 34,33% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί με την πρόταση πως «Ο/η Καθηγητής/τρια - Σύμβουλος απαντούσε εγκαίρως στις ερωτήσεις μου», με το 29,85% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 23,13% να παραμένει ουδέτερο, το 7,46% να διαφωνεί απόλυτα και το 5,22% να διαφωνεί με την παραπάνω πρόταση.
- Το 41,04% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί απόλυτα στην πρόταση πως «Απαντούσα εγκαίρως σε μηνύματα του/της Καθηγητή/τριας - Συμβούλου», με το 37,31% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 12,69% να παραμένει ουδέτερο, το 5,97% να διαφωνεί και το 2,99% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 35,82% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί στην πρόταση πως «Έλαβα αρκετά σχόλια από τον/την Καθηγητή/τρια - Σύμβουλο, όταν το χρειαζόμουν», με το 27,61% να συμφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση, το 23,88% να παραμένει ουδέτερο, το 8,96% να διαφωνεί και το 3,73% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 34,33% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί στην πρόταση πως «Συνολικά, είμαι ικανοποιημένος/η με την ηλεκτρονική τάξη», με το 26,87% να συμφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση, το 20,90% να παραμένει ουδέτερο, το 10,45% να διαφωνεί και το 7,46% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 35,07% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί στην πρόταση πως «Η θεματική ενότητα μέσω τηλεδιάσκεψης συνέβαλε στην εκπαιδευτική μου ανάπτυξη», με το 26,12% να παραμένει ουδέτερο με την παραπάνω πρόταση, το 20,90% να συμφωνεί απόλυτα, το 11,94% να διαφωνεί και το 5,97% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.

- Το 33,58% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως παραμένει ουδέτερο στην πρόταση πως «Η θεματική ενότητα μέσω τηλεδιάσκεψης συνέβαλε στην επαγγελματική μου ανάπτυξη», με το 23,88% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 17,16% να διαφωνεί, το 16,42% να συμφωνεί απόλυτα και το 8,96% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Το 30,60% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως παραμένει ουδέτερο στην πρόταση πως «Είμαι ικανοποιημένος/η με το επίπεδο αλληλεπίδρασης στην ηλεκτρονική τάξη», με το 29,10% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 20,15% να συμφωνεί απόλυτα, το 14,93% να διαφωνεί και το 5,22% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.
- Τέλος, το 37,31% των ερωτώμενων φοιτητών υποστηρίζει πως συμφωνεί απόλυτα στην πρόταση πως «Στο μέλλον, θα ήμουν πρόθυμος/η να παρακολουθήσω ξανά μια θεματική ενότητα αποκλειστικά μέσω τηλεδιάσκεψης», με το 26,87% να συμφωνεί με την παραπάνω πρόταση, το 13,43% να διαφωνεί, το 12,69% να παραμένει ουδέτερο και το 9,70% να διαφωνεί απόλυτα με την παραπάνω πρόταση.

### **Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας**

#### **1<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Χαρακτηριστικά ποιοτικής επικοινωνίας μεταξύ Κ.Σ. και φοιτητών/τριών στα τμήματα τηλεδιασκέψεων.**

- Όλοι/ες οι ερωτηθέντες/είσες συμφωνούν ότι μια διαδικτυακή τάξη απαιτεί συγκεκριμένες δεξιότητες, όχι μόνο τεχνολογικές, καθώς θεωρούν ότι οι πλατφόρμες τηλεδιασκέψεων που χρησιμοποιεί το Ε.Α.Π. είναι σχετικά απλές στη χρήση τους και όλοι/ες οι Κ.Σ. μπορούν να τις χειριστούν. Η τεχνολογία είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας, ο οποίος για ορισμένους Κ.Σ. μπορεί να λειτουργήσει ως τροχοπέδη (Φ8), ενώ για άλλους να ανοίξει νέους ορίζοντες (Φ2, Φ5, Φ6, Φ7, Φ9) και να διευκολύνει το έργο τους. Αναδύεται λοιπόν και το ζήτημα της εξειδικευμένης επιμόρφωσης των Κ.Σ. στη διαχείριση μιας διαδικτυακής τάξης.
  - Όλοι/ες πιστεύουν ότι ο/η Κ.Σ. δεν μπορεί να κρατήσει αμείωτο το ενδιαφέρον των φοιτητών /τριών, όσο καλά και αν κατέχει το αντικείμενό του, όταν χρησιμοποιεί ως μέθοδο μόνο την εισήγηση, με αποτέλεσμα η Ο.Σ.Σ. να καταλήγει ένας κουραστικός μονόλογος (Φ2, Φ8).
  - Όλοι οι ερωτηθέντες επιθυμούν την εφαρμογή εκπαιδευτικών μεθόδων και τεχνικών που θα ενεργοποιούν και θα εμπλέκουν όσο το δυνατόν περισσότερους φοιτητές στη διεργασία της μάθησης.
  - Κατά τους ερωτηθέντες τα ατομικά χαρακτηριστικά του/της κάθε φοιτητή/τριας, αλλά και των Κ.Σ. σχετίζονται με την ποιότητα επικοινωνίας σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης. *υγεία του, μετέδιδε δηλαδή ένα άγχος ο ίδιος*.
  - Ένας Κ.Σ., όσο ενδιαφέρων και αν είναι ως προσωπικότητα, δεν επαρκεί για να μπορεί να ανταπεξέλθει σε ένα ηλεκτρονικό τμήμα,
- #### 4.2 Αποτελέσματα δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος

### **Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας**

Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα για έναν/μία καθηγητή/τρια - σύμβουλο είναι:

- Η ενθάρρυνση των φοιτητών για ερωτήσεις με μέσο όρο 1,95
- Η ευχαρίστηση από τον καθηγητή/τρια με μέσο όρο 2,04

- Η προετοιμασία για την εκπαιδευτική διαδικασία μέσω τηλεδιάσκεψης με μέσο όρο 2,06
- Η γνώση και κτήση ψηφιακών δεξιοτήτων με μέσο όρο 2,067
- Η παρακίνηση των φοιτητών προς τη μάθηση με μέσο όρο 2,127
- Η σύσταση σε άλλους φοιτητές με μέσο όρο 2,127
- Η ενθάρρυνση των φοιτητών για ανεξάρτητη μάθηση με μέσο όρο 2,142
- Η διέγερση των φοιτητών για το αντικείμενο της θεματικής ενότητας με μέσο όρο 2,209
- Η διευκόλυνση της μάθησης με μέσο όρο 2,209
- Η καταβολή προσπάθειας για βοήθεια με μέσο όρο 2,216
- Η ενθάρρυνση των φοιτητών για κριτική σκέψη με μέσο όρο 2,231
- Η στόχευση στην επίλυση προβλημάτων με μέσο όρο 2,239
- Η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης με μέσο όρο 2,246
- Το ενδιαφέρον για την ικανοποίηση των φοιτητών με μέσο όρο 2,254,
- Η βοήθεια για ανάλυση προβλημάτων και ορθολογική σκέψη με μέσο όρο 2,254
- Η διαθεσιμότητα προς τους φοιτητές με μέσο όρο 2,313
- Η άμεση επιστροφή διορθώσεων των εργασιών με μέσο όρο 2,366
- Η προτροπή για αλληλεπίδραση με μέσο όρο 2,41
- Η επάρκεια της συχνότητας επικοινωνίας με μέσο όρο 2,418
- Η δυνατότητα ενθουσιασμού των φοιτητών με μέσο όρο 2,44
- Η αφιέρωση χρόνου στη συζήτηση με μέσο όρο 2,754 και
- Η έμφαση στην εμπλοκή των φοιτητών στη συζήτηση με μέσο όρο 2,918.

#### **Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας**

#### **2<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Ποιοτικά χαρακτηριστικά του Κ.Σ. σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης**

- Στο θέμα της μετάδοσης γνώσεων όλοι οι ερωτηθέντες δήλωσαν ότι έχουν αυξημένες απαιτήσεις από τον/την Κ.Σ., περισσότερες από όσες έχουν στο θέμα της επικοινωνίας. Στην πλειοψηφία τους θεωρούν ότι πέρα από το προφανές, δηλαδή ο Κ.Σ. να κατέχει άριστα το αντικείμενό του, μια καλή διαδικτυακή Ο.Σ.Σ., δε μπορεί να γίνεται με τη μέθοδο της εισήγησης, αλλά απαιτείται συνδυασμός εκπαιδευτικών τεχνικών.
- Όλοι συμφωνούν ότι το να είναι καλός γνώστης της τεχνολογίας είναι σημαντικός παράγων, αλλά ακόμη και αν δεν έχει τις τεχνολογικές γνώσεις που απαιτούνται σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης, μπορεί με λίγη βοήθεια να ανταπεξέλθει.
- Από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων φαίνεται ότι οι περισσότεροι Κ.Σ. προσπαθούν να δημιουργήσουν συνθήκες αλληλεπίδρασης και να παρακινήσουν τους φοιτητές με διάφορους τρόπους
- Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες επεσήμαναν τη δυσκολία του να είναι ο Κ.Σ. επικοινωνιακός σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης και τις ιδιαίτερες ικανότητες που πρέπει να έχει ή τις τεχνικές ικανότητες, για να ξεπεράσει το εμπόδιο της γεωγραφικής απόστασης.
- Ο/η Κ.Σ. θα πρέπει να εμπλέκει τους φοιτητές στην Ο.Σ.Σ., να τους ενεργοποιεί, ώστε να συμμετέχουν, γιατί όσο επικοινωνιακός κι αν είναι σε μια φυσική τάξη, σε μια ηλεκτρονική τάξη με άγνωστους μεταξύ τους συμμετέχοντες, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά (Φ2, 3 και 4) και δεν μπορεί να αποδώσει τα μέγιστα, αν δεν έχει φροντίσει εκ των προτέρων να δημιουργήσει πρόσφορες συνθήκες επικοινωνίας είτε με χωρισμό σε ομάδες είτε με άλλες δραστηριότητες. Αν και

όλοι οι Κ.Σ. ανταποκρίνονται άμεσα σε τυχόν απορίες των φοιτητών και επικοινωνούν μαζί τους συνήθως μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή τηλεφωνικά, δεν επιδιώκουν κάποιου άλλου είδους επικοινωνία.

- Σε μια διαδικτυακή τάξη οι φοιτητές δεν έχουν δει τον Κ.Σ. ποτέ δια ζώσης και ενδεχομένως να μην τους δουν και ποτέ με αποτέλεσμα «να εισπράττεις πολύ λιγότερα μηνύματα από ότι θα εισέπραττες, αν τους έβλεπες δια ζώσης και γι' αυτό δεν μπορείς και να δομήσεις σχέση τόσο εύκολα»: Φ7.
- Οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεωρούν ότι στο θέμα της μάθησης πάνω στο αντικείμενο της θεματικής ενότητας που παρακολούθησαν με τηλεδιάσκεψη, αν και τα μαθησιακά οφέλη ενδεχομένως δεν είναι ιδιαίτερα εμφανή, εντούτοις υπάρχουν. Το σημαντικότερο από αυτά, το οποίο επεσήμαναν οι περισσότεροι ήταν το θέμα του εύκολου διαμοιρασμού την ώρα του μαθήματος πηγών, άρθρων, ιστοσελίδων, κλπ., το οποίο λειτουργεί προσθετικά στη γνώση. Ο διαμοιρασμός πηγών δεν είναι πάντοτε εύκολος σε μια δια ζώσης Ο.Σ.Σ.
- Στα μαθησιακά οφέλη συγκαταλέγουν ορισμένοι από τους ερωτηθέντες τη χρήση της τεχνολογίας, η οποία λειτούργησε στην καλύτερη οικοδόμηση της γνώσης και θεωρούν το ότι οι Κ.Σ. που χρησιμοποιούσαν περισσότερο την τεχνολογία, είχαν και καλύτερα αποτελέσματα (Φ5, Φ4, Φ6). Επιπλέον, και το ότι οι ίδιοι απέκτησαν κάποιες επιπλέον δεξιότητες όσον αφορά την ηλεκτρονική τάξη το συγκαταλέγουν στα μαθησιακά οφέλη (Φ3, Φ6, Φ7). «Με βελτίωσαν μαθησιακά, γιατί απέκτησα την δεξιότητα χειρισμού και αλληλεπίδρασης σε μια e-τάξη» (Φ7).
- Όλοι οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι ένα χαρακτηριστικό ποιότητας που εξασφαλίζει την καλή επικοινωνία μεταξύ Κ.Σ. και φοιτητών/τριών στα τμήματα τηλεδιασκέψεων είναι ο κατάλληλος σχεδιασμός εκ των προτέρων της διαδικτυακής Ο.Σ.Σ., η οποία θεωρούν ότι είναι πιο απαιτητική από μια δια ζώσης.
- Η σωστή διαχείριση του χρόνου της Ο.Σ.Σ., ώστε αφ' ενός μεν να είναι επαρκής, αφ' ετέρου δε να μην αφήνει αμήχανα κενά, φαίνεται ότι είναι σημαντική για τους περισσότερους (Φ2, Φ6, Φ7, Φ8, Φ9).
- Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι το κομμάτι της οργάνωσης μιας τηλεδιάσκεψης είναι αποκλειστικά ευθύνη του καθηγητή, ο οποίος θα πρέπει να έχει δομήσει καλά την Ο.Σ.Σ., να αξιολογεί τις δυνατότητες της τεχνολογίας, ώστε να είναι αποτελεσματική η συνάντηση, μέσα από τον σχεδιασμό του μαθήματος να αναδεικνύεται συγχρόνως και η δική του προσωπικότητα, να έχει προετοιμάσει και κάποιες ασκήσεις, ώστε να κρατά αμείωτο το ενδιαφέρον των φοιτητών/τριών, οι οποίοι/ες ως ενήλικες είναι πιο απαιτητικοί. 4.5 Αποτελέσματα τρίτου ερευνητικού ερωτήματος

### **Αποτελέσματα τρίτου ερευνητικού ερωτήματος**

#### **Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας**

- Οι σημαντικότερες για τους ερωτώμενες φοιτητές διαφορές είναι η εξοικείωση με την τεχνολογία υπολογιστών με μέσο όρο απαντήσεων 1,99, η ποσότητα των κεκτημένων γνώσεων με μέσο όρο απαντήσεων 2,49, το κίνητρο για συμμετοχή σε δραστηριότητες της ηλεκτρονικής τάξης με μέσο όρο απαντήσεων 2,61, η ποιότητα της μαθησιακής εμπειρίας με μέσο όρο απαντήσεων 2,62, η ποιότητα γνώσεων για τον καθηγητή/τρια με μέσο όρο απαντήσεων 2,84, η ποιότητα αλληλεπίδρασης με καθηγητή/τρια με μέσο όρο απαντήσεων 2,90, η ποιότητα αλληλεπίδρασης με καθηγητή/τρια με μέσο όρο απαντήσεων 2,91, η ποιότητα αλληλεπίδρασης με συμμαθητές/τριες με μέσο όρο απαντήσεων 3,27, η

- συχνότητα αλληλεπίδρασης με μέσο όρο απαντήσεων 3,29 και η ποιότητα γνώσεων για άλλους φοιτητές/τριες με μέσο όρο απαντήσεων με 3,53.
- Το 68,66% των ερωτώμενων φοιτητών/τριών υποστηρίζει πως ήταν εύκολο για εκείνους/ες να χρησιμοποιούν την τεχνολογία για να συμμετέχουν στα μαθήματα, με το 25,37% να υποστηρίζει πως ήταν κάπως εύκολο, το 5,22% να υποστηρίζει πως ήταν κάπως δύσκολο και το 0,75% να υποστηρίζει πως ήταν δύσκολο.
  - Το 39,55% των ερωτώμενων φοιτητών/τριών υποστηρίζει πως σε μια συγκεκριμένη θεματική ενότητα είχαν αφιερώσει από 1 έως 5 ώρες, το 32,84% είχαν αφιερώσει από 6 έως 10 ώρες, το 14,92% είχαν αφιερώσει από 11 έως 15 ώρες και το 12,69% είχαν αφιερώσει από 16 έως 20 ώρες.
  - Το 24,63% υποστηρίζει πως έχουν πρόσβαση στον ιστότοπο της θεματικής ενότητας πέντε ή περισσότερες φορές την εβδομάδα, το 21,64% τρεις φορές την εβδομάδα, το 18,66% μια φορά την εβδομάδα, το 17,91% τέσσερις φορές την εβδομάδα και το 17,16% δύο φορές την εβδομάδα.
  - Το 65,67% υποστηρίζει πως δε δημοσίευσε καμία φορά μήνυμα στο φόρουμ της θεματικής ενότητας, το 30,59% υποστηρίζει πως δημοσιεύσει στο φόρουμ μια φορά την εβδομάδα, το 2,23% δύο φορές την εβδομάδα, το 0,74% τρεις φορές την εβδομάδα και το 0,74% τέσσερις φορές την εβδομάδα.
  - Το 61,94% υποστηρίζει πως δε δημοσίευσε καμία φορά μήνυμα στο φόρουμ του τμήματός, το 35,07% υποστηρίζει πως δημοσιεύσει στο φόρουμ μια φορά την εβδομάδα, το 2,23% δύο φορές την εβδομάδα και το 0,74% πέντε ή περισσότερες φορές την εβδομάδα.
  - Το 62,68% υποστηρίζει πως δε δημοσίευσε καμία φορά μήνυμα σε κάποια άλλη ομάδα της θεματικής ενότητας (π.χ. facebook), το 29,10% υποστηρίζει πως δημοσιεύσει στο φόρουμ μια φορά την εβδομάδα, το 5,97% δύο φορές την εβδομάδα, το 0,74% τρεις φορές την εβδομάδα και το 1,49% πέντε ή περισσότερες φορές την εβδομάδα.
  - Το 60,44% των φοιτητών/τριών υποστηρίζει πως η μαθησιακή τους εμπειρία είναι καλή, πολύ καλή σε ποσοστό 30,59%, εξαιρετική σε ποσοστό 5,22% και κακή σε ποσοστό 3,73%.
  - Το 60,44% των φοιτητών/τριών υποστηρίζει πως η συνολική εκπαιδευτική τους εμπειρία είναι καλή, πολύ καλή σε ποσοστό 30,59%, εξαιρετική σε ποσοστό 5,97% και κακή σε ποσοστό 2,98%.
  - Το 87,31% των φοιτητών/τριών χαρακτηρίζει τις εμπειρίες τους από τη συγκεκριμένη θεματική ενότητα ως επιτυχείς και το 12,69% ως μη επιτυχείς.

### **Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας**

#### **3<sup>ος</sup> θεματικός άξονας: Διαφορές τμημάτων τηλεδιασκέψεων και δια ζώσης στην ποιότητα αλληλεπιδράσεων**

- Όλοι οι συμμετέχοντες της έρευνας παρατήρησαν ότι σε μια διαδικτυακή τάξη υπάρχουν πρόσθετες προκλήσεις, στις οποίες καλούνται να ανταπεξέλθουν όλοι οι εμπλεκόμενοι. Εκτός από τα τεχνικής φύσεως θέματα, τα οποία παρατηρούνται συνήθως στην πρώτη Ο.Σ.Σ.
- Ο Κ.Σ. σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης θα πρέπει να είναι ικανός να ανταποκρίνεται στις πρόσθετες προκλήσεις και το χιούμορ είναι ένας καλός τρόπος, για να καλύψει τις αμήχανες στιγμές. Φ3: «Ο ένας καθηγητής είχε χιούμορ, δεν υπήρχε απόσταση, την κάλυπτε. Ο άλλος δεν ήταν πολύ της τεχνολογίας, έκανε τα βασικά που έκανα κι εγώ».

- Οι συμμετέχοντες θεωρούν στην πλειοψηφία τους ότι εκείνος που έρχεται αντιμέτωπος με τις περισσότερες προκλήσεις σε μια ηλεκτρονική τάξη είναι ο/η Κ.Σ..
- Όμως οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεωρούν ότι ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης μπορεί να λειτουργήσει πολύ καλά, αλλά «Θέλει ακόμη λίγο ενημέρωση σε όλους μας. Και λίγο να το σκεφτούμε όλοι μας καλύτερα. Δηλαδή και εμείς που μας είναι εύκολο να κλείνουμε την κάμερα και το μικρόφωνο, ότι μάλλον δεν είναι αυτό ακριβώς ο όρος συμμετοχή. Και από την άλλη πλευρά, ενημέρωσε τους ανθρώπους για το τι θα αντιμετωπίσουν, εκπαιδυσέ τους»: Φ4.
- Οι περισσότεροι ερωτηθέντες στα τμήματα τηλεδιασκέψεων αισθάνονται πιο απομονωμένοι και βιώνουν συναισθήματα μοναξιάς. Μόνο ο Φ1 δήλωσε ότι δεν αισθάνθηκε απομονωμένος.
- Τέλος, οι περισσότεροι συμμετέχοντες θεωρούν ότι το μέσο του ηλεκτρονικού υπολογιστή δε βοηθάει στη δημιουργία δεσμών μεταξύ των συμμετεχόντων, ώστε να περιοριστεί το αίσθημα απομόνωσης και γι' αυτό απαιτείται επιπλέον προσπάθεια από τον/την Κ.Σ.. Θεωρούν ότι χρειάζεται εξειδικευμένη προετοιμασία εκ μέρους των Κ.Σ. που πρόκειται να διδάξουν σε τμήμα τηλεδιάσκεψης, για να αλληλεπιδρούν οι φοιτητές και να είναι πιο διαδραστική η διαδικασία.
- Όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι υπάρχουν αρκετοί περιορισμοί ως προς την αλληλεπίδραση στα τμήματα τηλεδιασκέψεων, με κυριότερους την έλλειψη οπτικής επαφής, τα μικροτεχνικά προβλήματα που προκύπτουν, ειδικά στην αρχή, την εκμάθηση λειτουργιών της πλατφόρμας τηλεδιασκέψεων που πρόκειται να χρησιμοποιήσουν, τις δυσκολίες συμφοιτητών που καθυστερούν ολόκληρο το τμήμα.
- Στα τεχνικά προβλήματα που αντιμετώπισαν, αναφέρθηκαν όλοι οι συμμετέχοντες. Αν και, όπως είπαν οι περισσότεροι, δεν ήταν εκτεταμένα ή σοβαρά, αφορούσαν κυρίως κάποιες μικροδιακοπές στο δίκτυο, ειδικά συμμετεχόντων που έμεναν σε πιο «δύσκολες» περιοχές, επηρέαζαν όμως τη συμμετοχή τους και την επικοινωνία μέσα στην ηλεκτρονική τάξη.

## **Συζήτηση αποτελεσμάτων**

### **Συζήτηση για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα**

Από την ποσοτική έρευνα, στο ζήτημα της αλληλεπίδρασης φοιτητών/τριών με τον/την Κ.Σ. διαφάνηκε ότι υπάρχουν σημεία, τα οποία χρήζουν βελτιώσεων. Και σε αυτό το εύρημα συνηγορούν ευρήματα μελετών (Mayer, Lingle, & Usselman, 2017· Rasi & Vuojarvi, 2018), στις οποίες επισημαίνεται ο σημαντικός ρόλος καναλιών ήχου και βίντεο, καθώς οι συμμετέχοντες στις συγκεκριμένες έρευνες υποστηρίζουν ότι ο ήχος και το βίντεο βοηθούν σημαντικά στην ανάπτυξη κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Στο παραπάνω εύρημα συνηγορούν και τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, καθώς όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν ως εμπόδιο στη δημιουργία σχέσεων αλληλεπίδρασης τις κλειστές κάμερες συμφοιτητών/τριών. Επιπρόσθετα, ένα καλοσχεδιασμένο πρόγραμμα σπουδών και η σωστή καθοδήγηση των διδασκόντων/ουσών μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και να συντελέσουν στην άρση των εμποδίων, που δημιουργεί ο ψηφιακός αναλφαβητισμός των φοιτητών/τριών επιτρέποντάς τους να επιτύχουν μαθησιακά αποτελέσματα εξ ίσου καλά με τους/τις ψηφιακά εξοικειωμένους/ες φοιτητές/τριες (Salazar-Márquez, 2017), γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, καθώς ορισμένοι/ες συμμετέχοντες/ουσες φάνηκε ότι αντιμετώπισαν δυσκολίες, ειδικά στην πρώτη διαδικτυακή Ο.Σ.Σ..

Αν και η διαδικτυακή Ο.Σ.Σ. συμβάλλει στην μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής χώρου και χρόνου μάθησης και σταδιακής αυτονομίας του/της φοιτητή/τριας, χρειάζεται υποστήριξη και καθοδήγηση, ώστε οι φοιτητές/τριες να μη νιώθουν απομονωμένοι (Κουνατίδου & Μαυροειδής, 2019) και να επηρεάζεται αρνητικά η ακαδημαϊκή τους εξέλιξη. Το ίδιο απαραίτητο όμως είναι και η υποστήριξη του/της Κ.Σ., αφού και οι διδάσκοντες/ουσες δε μένουν ανεπηρέαστοι από τις διαρθρωτικές αλλαγές (Αλιβίζος, Απόστολος & Παράσχου, 2015). Η ομαδική μάθηση δεν αναιρεί την αυτόνομη μάθηση και υπάρχει η δυνατότητα σχεδιασμού της στις ηλεκτρονικές τάξεις από τους/τις ίδιους/ες αυτόνομους/ες συμμετέχοντες/ουσες (Αλιβίζος, Απόστολος & Παράσχου, 2015). Γι' αυτό ο προσδιορισμός και η κατανόηση των εμπλεκόμενων μερών ενός Πανεπιστημίου, καθώς και η διερεύνηση αναγκών και προσδοκιών τους αποτελούν προϋποθέσεις αποτελεσματικής ποιοτικής παροχής υπηρεσιών και είναι καθοριστικής σημασίας για όσους διαχειρίζονται και είναι υπεύθυνοι για τη χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής (Xanthopoulou, 2020). Η έλλειψη οπτικής επαφής των φοιτητών/τριών έχει επίδραση όσον αφορά τη διδασκαλία όχι μόνο σχετικά με την αποκόμιση γνώσεων, αλλά και την καλλιέργεια διαπροσωπικών σχέσεων και σχέσεων αλληλεπίδρασης (Carmo & Franco, 2019) και αυτή είναι μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει ο/η διδάσκων/ούσα στη διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης. Η ποιότητα όμως των σχέσεων αλληλεπίδρασης μπορεί να επιτευχθεί με σχετικά απλές, αλλά αποτελεσματικές στρατηγικές (Martin, 2019) και να οικοδομηθούν ουσιαστικές σχέσεις συνεργασίας, οι οποίες θα συμβάλλουν με τη σειρά τους στην αύξηση των επιπέδων ικανοποίησης. Το γεγονός αυτό αναδείχθηκε και μέσα από την παρούσα έρευνα (ποσοτική και ποιοτική), αφού στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι φοιτητές/τριες του Μ.Π.Σ. «Επιστήμες της Αγωγής» θεώρησαν την παρακολούθηση των Ο.Σ.Σ. μέσω τηλεδιάσκεψης επιτυχημένη.

### **Συζήτηση για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα**

Είναι σημαντικό όπως φάνηκε μέσα από την παρούσα ποσοτική και ποιοτική έρευνα, αλλά και από άλλες (Mayer, Lingle, & Usselman, 2017; Martin, 2019) ο/η διαδικτυακός/ή καθηγητής/τρια να χρησιμοποιεί εκπαιδευτικές τεχνικές που θα συμβάλλουν στη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων με τους φοιτητές, ειδικά με τη βοήθεια της τεχνολογίας που προσφέρει πλήθος εργαλείων, ώστε να παρακινεί τους φοιτητές προς τη μάθηση. Και οι Καρβούνης και Αναστασιάδης (2019) θεωρούν ότι ο/η διδάσκων/ούσα σε ένα τμήμα τηλεδιάσκεψης χρειάζεται ένα καλό σύστημα υποστήριξης στο πλαίσιο διαχείρισης πολλαπλών απαιτητικών ρόλων. Η συμβολή της τεχνολογίας σε αυτή τη διαχείριση μπορεί να είναι καθοριστική. Φάνηκε ότι η απλή σχετικά πρακτική των ηχητικών σχολίων των Κ.Σ., εμπνευσμένη από πρακτικές αξιολόγησης, μπορεί να είναι εξαιρετικά αποτελεσματική (Rasi & Vuojarvi, 2018; Holbeck & Hartman, 2018) για την εμπλοκή των φοιτητών στη διεργασία της μάθησης και για την καλλιέργεια πιο προσωπικών και συνεργατικών σχέσεων μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων. Όπως αναδείχθηκε από την έρευνα των Παπαδημητρίου, Λιοναράκη και Κόκκου (2013) το 100% των ΣΕΠ θεωρούν ζωτικής σημασίας το ρόλο τους στην υποστήριξη, συμβουλευτική και εμπύχωση των φοιτητών/τριών και όπως προέκυψε και από την παρούσα έρευνα (ποσοτική και ποιοτική) την ίδια άποψη υιοθετούν και οι φοιτητές/τριες. Στην ίδια ως άνω έρευνα οι ΣΕΠ ανέδειξαν βασικές αρχές καλών πρακτικών (ενδεικτικά: ενεργητική συμμετοχή, αξιοποίηση εμπειριών των φοιτητών, κατανόηση για τις ανάγκες τους, δυναμική ομάδας, ενθάρρυνση, υποστήριξη, ενσυναίσθηση, χιούμορ), πολλές από τις οποίες επεσήμαναν ως σημαντικές και οι συμμετέχοντες/ουσες της παρούσας έρευνας. Ο παράγοντας

ικανοποίησης των εξ αποστάσεως φοιτητών/τριών εξαρτάται καθοριστικά από τα χαρακτηριστικά και το ρόλο των Κ.Σ. (Κουνατίδου & Μαυροειδής, 2019), γι' αυτό είναι αναγκαία η κατανόησή τους, προκειμένου τα εκπαιδευτικά ιδρύματα να βελτιώσουν την ποιότητα των προγραμμάτων σπουδών. Οι καθηγητές/τριες που μετέβησαν από τη διδασκαλία πρόσωπο με πρόσωπο στη διαδικτυακή, διαπίστωσαν ότι, για να είναι επιτυχημένη η παιδαγωγική τους διαμεσολάβηση, απαιτούνται συγκεκριμένες δεξιότητες και τεχνικές και συχνά, προκειμένου να επαναπροσδιορίσουν την επαγγελματική τους ταυτότητα, απευθύνονται για υποστήριξη σε συναδέλφους τους (Carino και Franco, 2019). Φαίνεται ότι η συνεργασία και η υποστήριξη συναδέλφων μπορεί να βοηθήσει τους/τις διδάσκοντες/ουσες και είναι μια πρακτική πολλά υποσχόμενη (Leppisaari & Vainio, 2015), αφού, όπως προέκυψε και από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας (ποσοτικής και ποιοτικής) αρκετοί/ές διδάσκοντες/ουσες σύμφωνα με τους/τις συμμετέχοντες/ούσες χρειάζονται περαιτέρω υποστήριξη, προκειμένου να ανταποκριθούν επιτυχώς στο νέο διαδικτυακό περιβάλλον.

### **Συζήτηση για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα**

Όπως φάνηκε από τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας το μεγαλύτερο εμπόδιο όσον αφορά στην αλληλεπίδραση σε μια διαδικτυακή τάξη είναι η έλλειψη εικόνας και ήχου, γεγονός που αναφέρει και ο Martin (2019), προσθέτοντας ότι είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία σχέσεων και το αίσθημα ικανοποίησης των φοιτητών/τριών. Ακόμα και οι επιτυχημένοι διδάσκοντες σε μια παραδοσιακή τάξη, χρειάζονται χρόνο και εκπαίδευση, όπως παρατηρούν οι Φραγκούλης και Αρμακόλας (2019), για να έχουν εξίσου καλά αποτελέσματα σε ένα εξ αποστάσεως περιβάλλον, γεγονός που υποστηρίζεται και από τα ευρήματα της παρούσας ποσοτικής έρευνας, αφού σύμφωνα με τους τους/τις ερωτώμενους/ες φοιτητές/τριες ο πιο σημαντικός παράγων που κάνει τη διαφορά σε ένα διαδικτυακό τμήμα είναι η εξοικείωση με την τεχνολογία των υπολογιστών. Μια καλή αρχή για τους/τις Κ.Σ., όπως φάνηκε από τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, είναι να χρησιμοποιούν τεχνικές παρόμοιες με τη διαζώσης τάξη, άποψη που υποστηρίζει και ο Martin (2019). Καθώς πολλοί/ές φοιτητές/τριες, όπως αναδείχθηκε από τα ευρήματα της ποσοτικής έρευνας, σπάνια ανεβάζουν κάποιο θέμα προς συζήτηση είτε στο φόρουμ του τμήματος είτε σε κάποια πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης, κρίνεται χρήσιμο να δοθεί έμφαση στην καλλιέργεια ομαδοσυνεργατικών σχέσεων. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορούν και τα ευρήματα των Bergdah, Nouri και Fors (2020) που αναφέρουν επιπρόσθετα ότι η διαδικτυακή παρουσία των διδασκόντων/ουσών σε ανεπίσημα ηλεκτρονικά δίκτυα είναι ευεργετική τόσο για την εμπλοκή των φοιτητών/τριών, όσο και για την ποιότητα των μαθησιακών αποτελεσμάτων. Οι φοιτητές/τριες είτε πρόκειται για Ο.Σ.Σ. διαζώσης είτε πρόκειται για Ο.Σ.Σ. μέσω τηλεδιάσκεψης επιθυμούν να βιώσουν μια ουσιαστική μαθησιακή εμπειρία (Brocato, Bonanno & Ulbig, 2015), όπως προέκυψε και μέσα από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Τελικά, είτε οι φοιτητές/τριες παρακολουθούν μια διαζώσης Ο.Σ.Σ. είτε μια Ο.Σ.Σ. μέσω τηλεδιάσκεψης δεν αλλάζει το γεγονός πως επιθυμούν να αισθάνονται ότι ο/η Κ.Σ. που συνεργάζονται, είναι ένα πρόσωπο που ενδιαφέρεται για την πορεία των σπουδών τους και τους υποστηρίζει, γεγονός που για κάποιους/ες φοιτητές/τριες μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας για την επιτυχημένη ή την αποτυχημένη έκβαση των σπουδών τους (Martin, 2019).

## Συμπεράσματα

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ποσοτική έρευνα, συνοψίζονται ως εξής:

- Στο θέμα της αλληλεπίδρασης φοιτητών/τριών με τον/την Κ.Σ. υπάρχουν αρκετά περιθώρια βελτιώσεων τόσο από την πλευρά των Κ.Σ., όσο και από την πλευρά των φοιτητών/τριών
- Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητο να διαθέτει ένας/μία Κ.Σ. στα τμήματα που οι Ο.Σ.Σ. πραγματοποιούνται μέσω τηλεδιάσκεψης, ώστε να επιτυγχάνεται η υποστήριξη των φοιτητών/τριών, προέκυψε ότι το σημαντικότερο ιεραρχικά είναι η ενθάρρυνση από τον/την Κ.Σ. προς τους/τις εκπαιδευόμενους/ες να θέτουν ερωτήσεις κατά τη διάρκεια της ηλεκτρονικής Ο.Σ.Σ..
- Άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά το να αποκομίζουν γενικά μια θετική αίσθηση κατά την Ο.Σ.Σ. από τον/την Κ.Σ., το να έχει προετοιμαστεί κατάλληλα για την εκπαιδευτική διαδικασία μέσω τηλεδιάσκεψης, το να έχει ψηφιακές δεξιότητες και να παρακινεί τους/τις εκπαιδευόμενους/ες προς τη μάθηση. Στα θετικά προσμετράται ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων θα σύστηνε τον/την Κ.Σ. του σε άλλους φοιτητές/τριες, ο/η Κ.Σ. να τους/τις ενθαρρύνει προς την ανεξάρτητη μάθηση, να διεγείρει το ενδιαφέρον τους για το αντικείμενο της θεματικής ενότητας, να τους/τις διευκολύνει στη διαδικασία της μάθησης και να καταβάλει προσπάθεια στο να τους/τις βοηθήσει, όταν το χρειάζονται. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν σημαντικό το να τους/τις ενθαρρύνει, ώστε να αναπτύξουν κριτική σκέψη και να επιλύουν προβλήματα, εμπλεκόμενοι έτσι ενεργά στη διεργασία της μάθησης, αντί της στείρας απομνημόνευσης.
- Αναφορικά με τις διαφορές ενός τμήματος τηλεδιάσκεψης από ένα δια ζώσης τμήμα ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων, κλιμακωτά οι σημαντικότερες για τους/τις ερωτώμενους/ες φοιτητές/τριες διαφορές είναι η εξοικείωση με την τεχνολογία υπολογιστών, η ποσότητα των κεκτημένων γνώσεων, το κίνητρο για συμμετοχή σε δραστηριότητες της ηλεκτρονικής τάξης, η ποιότητα της μαθησιακής εμπειρίας, η ποιότητα γνώσεων για τον/την Κ.Σ., η ποιότητα αλληλεπίδρασης με τον/την Κ.Σ., αλλά και η ποιότητα αλληλεπίδρασης με τους υπόλοιπους συμφοιτητές/τριες, καθώς και η συχνότητα αλληλεπίδρασης και η ποιότητα γνώσεων για άλλους/ες φοιτητές/τριες.

Από την ποιοτική έρευνα προέκυψε ότι:

- Σε μια Ο.Σ.Σ. μέσω τηλεδιάσκεψης μπορεί η αλληλεπίδραση που δημιουργείται ανάμεσα σε διδάσκοντες/ουσες και διδασκόμενους/ες να είναι εξίσου αποτελεσματική με εκείνη ενός δια ζώσης τμήματος υπό την ισχύ ορισμένων προϋποθέσεων.
- Τα προσωπικά χαρακτηριστικά των Κ.Σ., αλλά και των φοιτητών/τριών, μπορεί να δυσχεράνουν την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων που δημιουργούνται σε ένα διαδικτυακό τμήμα ή αντίστροφα να συμβάλλουν στο κτίσιμο μιας εποικοδομητικής επικοινωνιακής σχέσης.
- Το να αισθάνονται οι φοιτητές/τριες ως μέλη μιας κοινότητας είναι ουσιαστικό χαρακτηριστικό μιας ποιοτικής διαδικτυακής τάξης, δεν είναι όμως εύκολο να επιτευχθεί αυτό το αίσθημα.
- Το επικοινωνιακό «χάρισμα» των Κ.Σ. αποτελεί βασικό στοιχείο μιας καλής αλληλεπιδραστικής σχέσης, το οποίο μπορεί να καλλιεργηθεί, ακόμη και από Κ.Σ. που δεν αισθάνονται αυτοπεποίθηση σε ένα διαδικτυακό τμήμα.

- Η καλή οργάνωση και ο σχεδιασμός μιας ηλεκτρονικής Ο.Σ.Σ. από τον/την Κ.Σ. είναι πολύ σημαντικός, αν και πιο απαιτητικός από μια δια ζώσης. Για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας το κομμάτι της οργάνωσης μιας τηλεδιάσκεψης είναι αποκλειστικά ευθύνη του/της Κ.Σ..
- Η αλληλεπίδραση διδασκόντων/ουσών – διδασκομένων που αναπτύσσεται σε μια διαδικτυακή Ο.Σ.Σ., δεν συγκρίνεται με εκείνη που αναπτύσσεται σε μια δια ζώσης. Μπορεί όμως συγκριθεί ως προς την αποτελεσματικότητα, παρ' όλους τους υφιστάμενους περιορισμούς.
- Σε μια διαδικτυακή Ο.Σ.Σ. υπάρχουν πρόσθετες προκλήσεις, στις οποίες καλούνται να ανταπεξέλθουν όλοι οι εμπλεκόμενοι. Εκτός από τα τεχνικής φύσεως θέματα, που δε φάνηκε να είναι ιδιαίτερα σοβαρά, υπάρχουν πρόσθετες προκλήσεις, ειδικά για τους/τις Κ.Σ. που σχετίζονται με μια δέσμη παραγόντων. Εφ' όσον η διαδικασία της ψηφιακής επικοινωνίας είναι διαφορετική, η επιμόρφωση των Κ.Σ. θα πρέπει να είναι και αντίστοιχη των διαφορετικών απαιτήσεων. Οι Κ.Σ. θα πρέπει να είναι σε θέση να χειριστούν από ένα μικρό τεχνικό πρόβλημα, μέχρι πιο σύνθετες καταστάσεις, όπως η αποστασιοποίηση που δημιουργούν οι κλειστές κάμερες, η έλλειψη προσωπικής επαφής, η εξοικείωσή τους με το μέσον και τις διαδικασίες.
- Σε μια διαδικτυακή Ο.Σ.Σ. υπάρχουν αρκετοί περιορισμοί ως προς την αλληλεπίδραση. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι η έλλειψη οπτικής επαφής, τα μικροτεχνικά προβλήματα, ειδικά στην αρχή, η εκμάθηση λειτουργιών της πλατφόρμας τηλεδιασκέψεων που χρησιμοποιεί το πανεπιστήμιο, οι δυσκολίες φοιτητών/τριών που καθυστερούν ολόκληρο το τμήμα, οι ενοχλήσεις που σχετίζονται με το φυσικό χώρο των συμμετεχόντων/ουσών και επηρεάζουν τη ροή της συνάντησης, η προστασία των προσωπικών δεδομένων και οι κατά περιοχές περιορισμένες δυνατότητες του δικτύου. Παρ' όλα αυτά όμως, η ποιότητα των αλληλεπιδράσεων, μπορεί να είναι εξίσου αποτελεσματική, όσο και σε μια δια ζώσης Ο.Σ.Σ..

### Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλιβίζος, Σ., Απόστολος, Κ., & Παράσχου, Β. (2015). *Online Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Από τη Θεωρία στην Πράξη*. Αθήνα: ΣΕΑΒ, σελ. 41 - 65. Ανακτήθηκε στις 3 Ιανουαρίου, 2020, από <https://www.openbook.gr/online-ex-apostasews-ekpaideysi/>
- Αρμακόλας, Σ., & Παναγιωτακόπουλος, Χ. (2020). Εξ αποστάσεως διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης: οι επιδράσεις των τεχνολογικών παραγόντων. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(1), σελ. 22-43. DOI: <https://doi.org/10.12681/jode.22800>
- Αρμακόλας, Σ., Παναγιωτακόπουλος, Χ., & Φραγκούλης, Ι. (2019). Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός της τηλεδιάσκεψης με χρήση και αξιοποίηση συμμετοχικών –βιωματικών τεχνικών. *Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης: 10ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 22-24 Νοεμβρίου 2019, πρακτικά* (σελ. 140-149). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής κι εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου, 2020, από: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.2326>
- Ηλιάδου, Χ., & Αναστασιάδης, Π. (2010). Επικοινωνία Καθηγητή Συμβούλου και φοιτητών στις Σπουδές από απόσταση: Απόψεις φοιτητών στο πλαίσιο της Θ.Ε. ΕΚΠ65 του Ε.Α.Π.. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 6(1,2). DOI: <https://doi.org/10.12681/jode.9751>
- Ιωακειμίδου, Β., & Λιοναράκης, Α. (2017). Η διασφάλιση και διαρκής βελτίωση της ποιότητας στην εξ αποστάσεως πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Τάσεις και προσανατολισμοί. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(2), σελ. 124-139. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.15541>
- Καρβούνης, Λ., & Αναστασιάδης, Π. (2019). The Importance of "Teaching Presence" and the New Role of the Teacher in Contemporary Learning Environments Focusing on Pedagogical

- Exploitation of Interactive Videoconferencing. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(1), pp. 202-211. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.18961>
- Κόκκος, Α. (1998a). Αρχές μάθησης ενηλίκων. Στο Κόκκος, Α., & Λιοναράκης, Α. (επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*, Τόμος Β, σελ. 19-50. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κόκκος, Α. (1998b). Η προετοιμασία των Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων. Στο Κόκκος, Α., & βΛιοναράκης, Α. (επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*, Τόμος Β, σελ. 125-154. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κουνατίδου (Kounatidou), Θ., & Μαυροειδής, Η. (2020). Τα Χαρακτηριστικά και ο Ρόλος των Καθηγητών – Συμβούλων ως Παράγοντας Ικανοποίησης των Φοιτητών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), σελ. 7-23. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.19590>
- Λιοναράκης, Α. (1998). Η πρώτη επαφή διδάσκοντος - διδασκομένων. Στο Κόκκος, Α., & Λιοναράκης, Α. (επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*, Τόμος Β, σελ. 103-123. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση: Προβληματισμοί για μία ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σ. 33-52). Αθήνα: Προπομπός. Ανακτήθηκε 24 Οκτωβρίου, 2019, από <http://newtutor.pbworks.com/f/qualityDesignOfTeachingMaterial.pdf>
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτά Πανεπιστήμια και εξ Αποστάσεως Πανεπιστήμια στην Ευρώπη. Δύο διαφορετικές εκπαιδευτικές θεωρήσεις σε αναζήτηση ταυτότητας. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση της Ελληνικής Εταιρείας Συγκριτικής Εκπαίδευσης*, 5, σελ. 91 – 115. Ανακτήθηκε στις 30 Οκτωβρίου, 2019, από [https://mooc.eap.gr/assetv1:HOU+MOOC\\_ODL+2015\\_E1+type@asset+block@add\\_mat\\_artic\\_e\\_lion\\_panepistimia.pdf](https://mooc.eap.gr/assetv1:HOU+MOOC_ODL+2015_E1+type@asset+block@add_mat_artic_e_lion_panepistimia.pdf)
- Λιοναράκης, Α., & Λυκουργιώτης, Α. (1998). Ανοικτή και Παραδοσιακή Εκπαίδευση. Στο Βεργίδης, Δ., Λιοναράκης, Α., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β. & Ματραλής, Χ. (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, τόμος Α, (σελ. 19-35). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Παναγιωτίδου, Α., & Ζήση, Α. (2015). Η εφαρμογή των βασικών αρχών της εκπαίδευσης ενηλίκων και η ενίσχυση της αλληλεπίδρασης στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. *Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «Εκπ@ιδευτικός κύκλος»*, 3(1), σελ. 125-138. Ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου, 2020, από <http://journal.educircle.gr/images/teuxos/2015/teuxos1/8.pdf>
- Παπαδημητρίου, Σ., Λιοναράκης, Α., & Κόκκος, Α. (2013). Το Εγχείρημα της Επιμόρφωσης των Καθηγητών-Συμβούλων του Ε.Α.Π.: Αναπτύσσοντας Καλές Πρακτικές και Δημιουργώντας Συνθήκες Συν-αντίληψης στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Ενηλίκων. Στο Λιοναράκης Α. (επιμ.) *Μεθοδολογίες Μάθησης: 7<sup>ο</sup> Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 8-10 Νοεμβρίου, Πρακτικά (σελ. 128-143). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής κι εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 17 Δεκεμβρίου 2020 <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.612>
- Σιούλης, Η., & Γαρδικιώτης, Α. (2013). Επικοινωνία φοιτητών εκπαιδευτή σε ένα πλαίσιο εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Αντιλήψεις των φοιτητών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (Ε.Α.Π.) για την ανατροφοδότηση των γραπτών τους εργασιών. Στο Λιοναράκης Α. (επιμ.) *Μεθοδολογίες Μάθησης: 7<sup>ο</sup> Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 8-10 Νοεμβρίου, Πρακτικά (σελ. 212-236). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής κι εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 5 Ιανουαρίου, 2021, από: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.585>
- Σπανακά, Α. (2012). Ομαδική συμβουλευτική συνάντηση. Στο Κόκκος, Α. & Λιοναράκης, Α. (επιμ.), *Διδακτικό υλικό για την επιμόρφωση των Καθηγητών-Συμβούλων (ΣΕΠ) του Ε.Α.Π.*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε στις 3 Ιανουαρίου, 2020, από <http://meae.eap.gr/el/component/phocadownload/category/8-distance-learning-material>
- Φραγκούλης, Ι., & Αρμακόλας, Σ. (2019). Η συμβολή της εξΑΕ στο πεδίο της Πανεπιστημιακής Παιδαγωγικής με στόχο τη διασφάλιση της ποιότητας. *Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης: 10ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 22-24 Νοεμβρίου 2019, πρακτικά (σελ. 1-9). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής κι εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 3 Ιανουαρίου 2020 από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/2038/2558>

- Behera, A., Matthew, P., Keidel, A., Vangorp, P., Fang, H., & Canning, S., (2020). Associating Facial Expressions and Upper-Body Gestures with Learning Tasks for Enhancing Intelligent Tutoring Systems. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 30, pp. 236–270. <https://doi.org/10.1007/s40593-020-00195-2>
- Bower, M. (2016). A Framework for Adaptive Learning Design in a Web-Conferencing Environment. *Journal of Interactive Media in Education*, 1(11), pp. 1–21, doi: <http://dx.doi.org/10.5334/jime.406>
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), pp. 77-101. Retrieved May 5, 2021 from <http://eprints.uwe.ac.uk/11735>
- Brocato, B., Bonanno, A., & Ulbig, S. (2015). Student perceptions and instructional evaluations: A multivariate analysis of online and face-to-face classroom settings. *Education and Information Technologies*, 20(1), pp. 37–55. Doi: 10.1007/s10639-013-9268-6
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. Μετ. Π. Σακελλαρίου, Επιμ. Α. Αϊδίνης. Αθήνα: Gutenberg.
- Carmo, R. O. S., & Franco, A. P. (2019). From face-to-face teaching to online teaching: the learning of university teachers in distance education. *Educação em Revista*, 35. <https://doi.org/10.1590/0102-4698210399>
- Chambers, D., Varoglu, Z., & Kasinskaite-Buddeberg, I. (2016). *Learning for All: guidelines on the inclusion of learners with disabilities in open and distance learning*. Paris: UNESCO. Retrieved January 5, 2021, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244355>
- Clark, C., Andreacchio, J., Kusevskis-Hayes, R., Lui, J., Perry, S., & Taylor, E. (2015). Navigate Me: maximising student potential via online support In T. Reiners, B.R. von Kinsky, D. Gibson, V. Chang, L. Irving, & K. Clarke (Eds.), *Globally connected, digitally enabled*, 30 November - 3 December 2015: Conference proceedings, (pp. 43-52). Perth, Australia: ascilite. Retrieved November 30, 2020, from [https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ\\_386259/UQ386259\\_OA.pdf](https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ_386259/UQ386259_OA.pdf)
- Creswell, J. W. (2011). *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση: Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση της Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*. Αθήνα: Ίων.
- Holbeck, R., & Hartman, J. (2018). Efficient Strategies for Maximizing Online Student Satisfaction: Applying Technologies to Increase Cognitive Presence, Social Presence, and Teaching Presence. *Journal of Educators Online*, 15(3). Retrieved December 20, 2020, from [https://www.thejeo.com/archive/2018\\_15\\_3/holbeck\\_hartman](https://www.thejeo.com/archive/2018_15_3/holbeck_hartman)
- Jeong, H. (2018). Rethinking the rationale of open and distance education: a case of the UK Open University. *Asian Association of Open Universities Journal* 13(2), pp. 169-178. DOI 10.1108/AAOUJ-06-2018-0019
- Jeong, H. (2019). Rethinking Open Universities: What Makes Them Unique? *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(4), pp. 153-166. DOI: <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4163>
- Kong, S. C., & Yu, X. H. (2016). Collective intelligence and learning analytics for online learning and teaching support. In Y.-T. Wu, M. Chang, B. Li, T.-W. Chan, S. C. Kong, H. C. K. Lin, et al. (Eds.), *The 20th Global Chinese Conference on Computers in Education, Learning and Teaching in the Big Data Era*, 23-27 May 2016. Conference proceedings (pp. 704-707). Hong Kong: The Hong Kong Institute of Education. Retrieved November 30, 2020, from <https://www.researchgate.net/publication/303749271>
- Κανελλόπουλος, Α., & Κουτσούμπα, Μ. (2019). Η Έρευνα για την Τηλεδιάσκεψη στην εξΑΕ. Μία Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology* 15(2), σελ. 54-77. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.21619>
- Leppisaari, I. & Vainio, L. (2015). Digital leap of teachers: two Finnish examples of rethinking teacher professional development for the digital age. In T. Reiners, B.R. von Kinsky, D. Gibson, V. Chang, L. Irving, & K. Clarke (Eds.), *Globally connected, digitally enabled*, 30 November - 3 December 2015: Conference proceedings, (pp. 168-179). Perth, Australia: ascilite. Retrieved November 30, 2020, from [https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ\\_386259/UQ386259\\_OA.pdf](https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ_386259/UQ386259_OA.pdf)
- Lionarakis, A., Papadimitriou, S., Hartofylaka, A., Aggeli, A., & Tzilou, G. (2018). Η συμβολή των ψηφιακών εργαλείων στην υποστήριξη της μαθησιακής πορείας των φοιτητών/φοιτητριών της εξΑΕ: Μέρος Α: Χρήση ψηφιακών εργαλείων για τη δημιουργία ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 14(1), σελ. 104-117. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.18533>
- Martin, J., (2019). Building Relationships and Increasing Engagement in the Virtual Classroom: Practical Tools for the Online Instructor. *Journal of Educators Online*, 16(1). Retrieved 30 November, 2020, from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1204379>

- Mayer, G., Lingle, J., & Usselman, M. (2017). Experiences of Advanced High School Students in Synchronous Online Recitations. *Educational Technology & Society*, 20(2), pp. 15–26. Retrieved 30 November, 2020, from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1137511.pdf>
- Murphy, L., Eduljee, N. B., & Croteau, K. (2020). College Student Transition to Synchronous Virtual Classes during the COVID-19 Pandemic in Northeastern United States. *Pedagogical Research*, 5(4), pp. 1-10. <https://doi.org/10.29333/pr/8485>
- Papadimitriou, S., Lionarakis, A., & Ioakeimidou, V. (2019). The Hellenic Open University: Innovations and Challenges in Greek Higher Education. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(1), pp. 6-22. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.20211>
- Rasi, P., & Vuojärvi, H. (2018). Toward personal and emotional connectivity in mobile higher education through asynchronous formative audio feedback. *British Journal of Educational Technology*, 49(2), pp. 292–304. <https://doi.org/10.1111/bjet.12587>
- Richards, G. (2015). *A Guide to Virtual Universities for Policy-Makers*. Canada: Commonwealth of Learning. Retrieved 30 November, 2020, from <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0>.
- Salazar-Márquez, R. (2017). Digital Immigrants in Distance Education. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(6), pp. 231-242. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i6.2967>
- Shoepe, T., McManus, J., August, S., Mattos, N., Vollucci, T. & Sparks P. (2020). Instructor Prompts and Student Engagement in Synchronous Online Nutrition Classes. *American Journal of Distance Education*, 34(3), pp. 194-210. DOI: 10.1080/08923647.2020.1726166
- Smith, V., & Wortley, A., (2017). “Everyone’s a comedian.” No really, they are: using humor in the online and traditional classroom. *Journal of Instructional Research*, 6, pp. 18-23. Retrieved 30 November, 2020, from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1153377.pdf>
- Stavarakakis, E., & Xanthopoulou, P. (2019). Supporting Students as a Means of Preventing Dropout in Open and Distance Education. *International Journal of Sciences*, 8, pp. 9 - 19. Retrieved November 30, 2020, from <https://www.ijsciences.com/pub/article/2171>
- Xanthopoulou, P. (2020). Theoretical Approach and Analysis of Stakeholders’ Impact on Quality Processes in Higher Education - The Case of Greek Universities. *International journal of sciences*, 9(2), pp. 34-45. DOI: 10.18483/ijSci.2269
- Xanthopoulou, P., & Kappou, I. (2021). “The impact of communication between tutors-counselors and university students in Open and Distance Education on the autonomous and effective learning”, *International Journal of Engineering, Management and Humanities*, 2(1), pp.66-80. Retrieved March 3, 2021 from <https://www.ijemh.com>
- Willems, J. (2015). Digital equity: A social justice issue for staff, not just students. In T. Reiners, B.R. von Kinsky, D. Gibson, V. Chang, L. Irving, & K. Clarke (Eds.), *Globally connected, digitally enabled*, 30 November - 3 December 2015: Conference proceedings, (pp. 604-607). Perth, Australia: ascilite. Retrieved November 30, 2020, from [https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ\\_386259/UQ386259\\_OA.pdf](https://espace.library.uq.edu.au/data/UQ_386259/UQ386259_OA.pdf)